

Оригиналан научни рад

UDK 911.37 Радовановић В.
Original scientific work**Марија Мартиновић
Драгутин Тошић****ЕЛЕМЕНТИ СИСТЕМСКОГ ПРИСТУПА У ПРОУЧАВАЊУ
НАСЕЉА У ДЕЛИМА ВОЈИСЛАВА РАДОВАНОВИЋА
И ЊИХОВА НАУЧНА АКТУЕЛНОСТ***

Извод: Овај рад представља поглед аутора на питања којима су се, сагледавајући научну актуелност Цвијићеве концепције проучавања насеља, бавили многи научници – у којој мери се традиционални антропогеографски концепт одржао у савременом проучавању насеља (сеоских и градских) и да ли су елементи системског приступа присутни у Цвијићевом истраживачко-методолошком поступку „примењиви“ у савременој српској географији? Богат научни опус Војислава Радовановића, у години када се обележава 120 година од његовог рођења, пружа релевантан увид за разматрање споменутих питања. Остављајући по страни његова чисто природњачка истраживања, проблематика насеља (у првом реду сеоских) којом се он бавио у бројним научним радовима, несумњиво указује на примену традиционалних антропогеографских теоријско-методолошких пропозиција које се могу довести у везу са савременом антропогеографском синтезом. Системски принцип примењен на антропогеографски процес развоја насеља (процес генезе, еволуције и трансформације насеобинског антропогеографског система) може се јасно и аргументовано препознати у његовом истраживачком поступку проучавања насеља (нпр. књига „Општа антропогеографија“, студија „Тиквеш и Рајец“ и др.). У овом раду, који представља поглед на научна достигнућа В. Радовановића, али и својеврсну „потврду“ њихове научне актуелности, анализирана је (и потврђена) валидност концепта, методологије и индикатора која су коришћени у истраживању насеобинског антропогеографског комплекса, као и „одрживост“ класичног антропогеографског концепта, који, уз увођење широког дијапазона квалитативних и квантитативних метода савремене географије, где се неке од нових метода суштински не разликују од традиционалних (нпр. методе факторске и кластер анализе, са једне стране, и метода анализе простора, као и систематизација, класификација и типологија, са друге) није изгубио на научном значају, те му са другачијих позиција, у светлу савремених истраживачких приоритета Друштвене географије, треба поклонити дужну пажњу.

Кључне речи: Војислав Радовановић, антропогеографски концепт, насеља, методологија, системски приступ

Abstract: This paper presents one view of the author on the issues which were treated by many scientists, by taking into account the scientific relevance of Cvijić's concept of the

* Рад представља резултат истраживања на пројекту 176017, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

study of settlements - to what an extent the traditional anthropogeographic concept has been preserved in the contemporary study of settlements (both rural and urban) and whether the elements of systematic approach, which are present in the research-methodological method by Cvijić, are "applicable" in the contemporary Serbian geography? The abundant scientific work of Vojislav Radovanović, in the year when 120th anniversary of his birth is marked, provides the relevant insight in the study of the above issues. Setting aside the strictly scientific researches of them, the problems regarding the settlements (mainly the rural ones), which he treated in his numerous scientific works, undoubtedly point to the application of the traditional anthropogeographic theoretically-methodological prepositions, which can be associated with the contemporary anthropogeographic synthesis. The systematic principle applied to the anthropogeographic process of the development of settlements (the process of genesis, evolution and transformation of settlement anthropogeographic system) can be clearly and argumentatively recognised in his research method of the study of settlements (for instance, book "General Anthropogeography", study "Tikveš and Rajec", etc.). In this paper, which presents the view on the scientific achievements of Vojislav Radovanović, but also a sort of "confirmation" of the scientific relevance of them, the validity of the concept, methods and indicators, which were used in the research of the settlement anthropogeographic complex were analysed (and confirmed), as well as the "sustainability" of the classical anthropogeographic concept, which, along with the introduction of a wide range of qualitative and quantitative methods of contemporary geography, in which some of the new methods are not substantially different from the traditional ones (for instance, the methods of the factor and cluster analysis, on the one hand, and methods of the spatial analysis, as well as the systematisation, classification and typology, on the other hand) has not lost the scientific relevance, so, from the different points of view, having in mind the contemporary research priorities of the social geography, the due attention should be paid to him.

Key words: Vojislav Radovanović, anthropogeographic concept, settlements, methodology, systematic approach

Увод

Војислав Радовановић (1894-1957), даровити следбеник и сарадник генијалног Јована Цвијића и припадник, у светским оквирима угледне, српске антропогеографске школе¹, која је своје златно доба доживела у време научног ангажовања Цвијића и његових сарадника (Војислав Радовановић, Риста Николић, Атанасије Урошевић, Јефто Дедијер, Тихомир Ђорђевић, Милисав Лутовац, Јован Трифуновски, Бранислав Букуров и др.), је својим богатим на-

¹ Када се говори о концепцији и научном дискурсу српске антропогеографске школе, треба имати у виду и чињенице о интелектуалној, научној и општедруштвеној клими – посебно политичкој, у којој се она развијала. У том смислу, потребно је нагласити период од настанка модерне српске државе и њеног проширења Балканским ратовима и период развоја и реализације југословенске идеје настанком државе Југославије.

учним опусом имао значајну улогу у усавршавању истраживачког поступка проучавања насеља и становништва (насеобинска проучавања), која је Цвијић систематски започео и теоријско-методолошки утемељио.

По завршетку студија географије и одбрањене докторске дисертације „Тиквеш и Рајец“, која се сматра једном од најбољих и најисцрпнијих антропогеографских монографија са терена Македоније, Војислав Радовановић је као свестран истраживач и теоретичар антропогеографских појава и процеса, објавио преко 40 научних дела, студија и расправа, што га је сврстало у ред најеминентнијих представника српске географије. Српска академија наука је наградила две његове књиге: „Географске основе Јужне Србије“ (Скопље, 1937) и „Народна ношња у Мариову“ (Скопље, 1939).

Системски приступ у методолошком поступку традиционалне антропогеографије

Теоријско-методолошка основа Цвијићеве антропогеографске концепције је садржана у његовом раду *Антропогеографски проблеми Балканског полуострва* (1902), где су разрађене главне идеје које су коначни облик добиле у његовом чувеном делу „*Балканско полуострво*“, и у *Упутствима за проучавање села* (1896). Пошавши од антропогеографских специфичности Србије и српских земаља до 1898. израђена су још три посебна упутства (за Србију; Стару Србију и Македонију; и Босну и Херцеговину), а потом је уследила израда Упутстава за проучавање насеља и психичких особина (1911) и Упутстава за проучавање порекла становништва и психичких особина (1922). Наведена Упутства су настала као резултат обимних и садржајних теренских истраживања на којима су запажани, постављани и у великој мери детерминисани главни антропогеографски проблеми². Наиме, сама Цвијићева антропогеографска концепција рађала

² Јован Цвијић је са својим савременицима и сарадницима развио у светским оквирима аутентичну антропогеографску концепцију коју најчешће називамо „српска антропогеографска школа“. Међутим, треба нагласити да ту концепцију карактерише висок степен комплексности, али не и монолитности. Упутствима и другим делима, Јован Цвијић није желео да од својих сарадника и ученика створи мислиоце „по калупу“ који ће доследно понављати оно што чују од свог учитеља. Он је инсистирао на стварању научне климе која ће довести до развоја креативних умова који ће своју креативност доказати усавршавањем научног метода теренске опсервације, на једној страни, и детерминисањем антропогеографских појава и процеса на темељима сазнања произашлих из примене тог метода, на другој. То је допринело да се изгради целовит, кохерентан и функционалан сазнајно-теоријски оквир српске антропогеографије. Раст и синтеза знања о антропогеографској проблематици и повећање задатака који су постављани пред теоријско и практично знање из те проблематике дали су значајне резултате којима се, са пуним правом, поносе српска географија и српска етнологија – антропологија.

се и развијала се заједно са његовим методама рада на терену, чиме је експлицитно сагледан значај дубоке опсервације и прикупљене изворне грађе (Лутовац, М., 1982). Метод опсервације, као један од најстаријих метода, дао је аутентичност српским антропогеографским истраживањима, која се одржала до наших дана. То се огледа у непосредној теренској опсервацији (од куће до куће, од фамилије до фамилије, од насеља до насеља), чиме се поставља основа каснијег *системског обрађивања* типолошки изворне антропогеографске грађе. Овај, традиционалан, али и непревазиђен приступ, био је полазиште бројних и комплексних антропогеографских истраживања Војислава Радовановића.

Теоријско-методолошка поставка антропогеографских проучавања насеља кроз израду споменутих Упутстава и њихова *актуелност и применљивост у савременој антропогеографији* је разумљива са обзиром на то да „свако питање Упутстава има одређени задатак: да се све стране антропогеографског проблема тако расветле – да им се и узроци виде, узроци разноврсни и компликовани, као код свих проблема који се тичу оне интересантне везе и узајамних утицаја између целокупне природе и етничких момената затим људских творевина и људског кретања” (Цвијић, Ј., 1991).

Питања на која је Цвијић тражио одговоре у својим Упутствима сврстана су у седам тематских целина: 1. Положај села, 2. Тип села, 3. Кућа, двор и окућница, 4. Појате или станови, колибе, пивнице и друге зграде у планини и у пољу, 5. Приче и тумачења о именима села, 6. Оснивање села, ранија насеља и њихови трагови и 7. Занимање становништва. Овакав приступ је омогућио да се насеља сагледају као основна јединица територијалне (просторне) организације становништва, уз уважавање њихове динамичности и развојности под утицајем друштвено-историјских елемената и фактора. Њихов географски положај је интерпретиран са становишта хоролошке и историјске варијабилности, чиме је истакнута променљивост друштвено-историјских услова уграђених у насеобинско-географску средину. Кроз интеракцију природногеографских, историјских и друштвено-економских фактора објашњен је процес формирања и развојности морфофизиономске структуре насеља, трансформације хомогености њихове унутрашње структуре и насеобински просторни (територијални) развитак и оквир (границе). Поред типолошког класификовања насеља по физиономском критеријуму, ова Упутства су пружила основу и за типолошко разврставање насеља по локалном положају, као и по генетском и функционалном критеријуму. Територијална организација насеља (сталних и привремених) и привредних површина је приказана у кохезији са особеностима социјално-економске организације и демографског развоја у географско-историјским оквирима. Постанак и развој насеобинског антропогеографског система је са целокупним антропогеним наслеђем стављен је у корелацију са генетско-историјском варијабилношћу и хијерархичношћу њего-

ве структуре и организације. Овим Упутствима је дата базичност за изучавање проблематике порекла становништва, разврставања његове регионалне композиције (староседеоци и досељеници) и организације (породичне задруге), а посебно аутентичност при праћењу миграцијских струја и њихових етнолошких и економско-социјалних последица у структурирању насеобинског антропогеографског комплекса. Занимање становништва је приказано кроз прожимање економске и технолошко-производне стране руралних делатности, како примарних, тако и допунских.

Резултати теренских истраживања базирани на Упутствима садржани су у антропогеографским радовима објављиваним у научној едицији „Насеља српских земаља” која је покренута 1902. године (од 1922. „Насеља и порекло становништва”). Она су дала непроцењиви и језгровит значај у проучавању (глобалном, регионалном и појединачном) антропогеографских објеката, појава и процеса у Србији и српским земљама. Сам Цвијић је за ову едицију рекао: „То ће бити најлепши и најтрајнији споменик који ћемо за собом оставити, и који ће тек наше далеке генерације умети достојно да цене“ (Ердељановић, Ј., 1927).

Остављајући овом приликом по страни анализу комплексног методолошког принципа Цвијићеве антропогеографије, у даљем излагању ставићемо акценат на његову особеност и аутентичност која се огледа у *примени системског приступа*, на коме уједно почива и битно методолошко становиште савремене географије. Овом приликом треба нагласити да је експлицитност системско-структурног приступа у антропогеографској концепцији Јована Цвијића садржана у четири основне одредбе: 1. целовитост објеката истраживања, 2. његова сложена структура и хијерархичност организације, 3. везе између елемената и појава и 4. постојање и међусобне релације великог броја променљивих величина / фактора (Радовановић, М., 1982). Једино оваквим приступом је било могуће „разоткрити појаве и карактеристике целокупне конкретне географије људи и насеља, сеоба и етничких процеса, социјалне организације, привредног живота, материјалне и духовне културе, менталитета, и све то довести у везу са географском средином, политичко-историјским и културно-историјским процесом” (Радовановић, М., 2003). У вези са тим неоспорна је *примена системског приступа у проблематици истраживања насеља на Балканском полуострву*, где Цвијић, негде интуитивно, посредством научне имагинације, а негде изразито експлицитно образује целовит, логички складан и прецизно структуриран систем појмова, појава и елемената (Радовановић, М., 1982). Нико као Цвијић није показао методолошку и садржајну основу системско-структурног приступа који се огледа у *типолошкој класификацији насеља* по различитим критеријумима – типовима положаја, физиономским обележјима унутрашње структуре и територијалне организације, генетским одликама и функционалним критеријумима. Наведеним типолошким класификацијама насеља утврђени су релативно

хомогени структурирани насеобински системи (и субсистеми) са израженом хијерархичношћу организације.

Мирко Грчић сматра да је најзначајнија новина у Цвијићевом методолошком концепту, која се одржала до данас, управо *имплементација системског приступа у антропогеографско-етнографском процесу* (генеза, еволуција и трансформација антропогеосистема), чиме су у једну целину повезане све сфере антропогеографије – геодемографска, геокултуролошка, геоекономска, геоеколошка, геологистичка, геополитичка и геостратешка. Он закључује да је „класична парадигма Цвијићеве антропогеографске школе сасвим блиска „модерној” системској парадигми, која ставља акценат на научној синтези каузалних веза етничког, етнодемографског, друштвеног, културноцивилизацијског и геополитичког процеса у њиховом географском (просторном) изразу и историјском континуитету”. На тај начин системски принцип у антропогеографији данас даје нови смисао комплексној антропогеографској синтези (Грчић, М., 2004). Са друге стране, у разматрању општих теоријско-методолошких пропозиција Цвијићеве антропогеографије, који се могу довести у везу са савременом антропогеографском синтезом, Милован Радовановић који се бавио Цвијићевим антропогеографским методом и системским приступом, сматра да „језгро научног система антропогеографије, без обзира на диференцијацију аспеката и релативно осамостаљивање читавог низа дисциплина, представља и даље *интегративну системолошку целину*”, који се, са становишта системског принципа примењеног на антропогеографски комплекс, могу посматрати као „систем у коме свака битна промена над компонентама (субсистем) условљава промене у структури целокупног система, подлежући функционалним (детерминистичким) и стохастичким (статистичким) законитостима понашања и развитка ма којег реалног система у простору и времену” (Радовановић, М., 2003).

Антропогеографски проблеми насеља у делима Војислава Радовановића – елементи системског принципа

У опсежним и разнородним научним опсервацијама Војислава Радовановића важно место заузима проблематика насеобинског антропогеографског система. Међу бројним научним делима, студијама и стручним расправама које се баве антропогеографским процесом развоја насеља најзначајнија су: „Општа антропогеографија“ (1959), „Тиквеш и Рајец“ (1924), „Проблеми антропогеографског испитивања Јужне Србије“ (1930), „Шабачка Посавина и Поцерина – антропогеографска испитивања“ (1994), „Питање горње границе сталних насеља – неколико примера из наше земље“ (1952), „Горња и Доња Белица у Струшком Дримколу – пример постанка сезонских влашких сточарских насеља и њихова преобраћања у

стална насеља“ (1936), „Антропогеографска испитивања 1929. у Подујеву“ (1998) и друга.

Проблематика насеобинског комплекса (у првом реду руралног) којом се бавио у наведеним радовима, несумњиво указује на примену традиционалних антропогеографских теоријско-методолошких пропозиција које се могу довести у везу са савременом антропогеографском синтезом. Системски принцип примењен на антропогеографски процес развоја насеља (процес генезе, еволуције и трансформације насеља) могу се јасно и аргументовано утврдити у његовом истраживачком поступку. Овом приликом, остављајући по страни широк комплекс проблематике везане за различите аспекте насеобинског антропогеографског система, задржаћемо се на његовој докторској дисертацији „Тиквеш и Рајец“, која се сматра једном од најбољих и најисцрпнијих антропогеографских монографија са терена Македоније. Методолошки поступак је имао полазиште у комплексним *теренским истраживања* вршеним у периоду од 1914. до 1923. Године на простору 120 насеља (118 сеоских и два варошка насеља – Кавадарци и Неготино). Овом приликом треба подсетити на чињеницу да су у то време антропогеографске црте овог простора, тек ослобођеног од турског владавине, сачувале „свеже печате“ друштвено-економске трансформације, и по томе се у многоме разликовале од севернијих српских крајева. Значајно је напоменути и да је важан ослонац у методолошком приступу представљао и широк спектар метода класичне антропогеографије – *метод непосредне опсервације, историјско-генетски, социолошки, географско-компаративни и типолошки метод*. Осим комплексног методолошког поступка и студиозности истраживања, ово дело Војислава Радовановића је знаменито и по оригиналним научним сазнањима о развоју насеља, пореклу становништва, миграцијама и привредним приликама у истраживаном подручју. Уједно, у његовој теоријској основи могуће је јасно, прецизно и аргументовано утврдити имплементирање елемената *системског принципа*. Ту се, посебно истичу следећи елементи:

1. Насеља су третирана као историјски динамична категорија, чији је постанак, еволуција и трансформација првенствено одређена друштвено-историјским приликама. Системска периодизација насеобинског развоја је обухватила период предсловенских насеља (праисторијско, македонско, римско и византијско доба), српских средњовековних насеља, турске најезде (старије промене и промене услед турске анархије од краја 17. века) и насеобинске промене од почетка 20. века (након ослобођења од Турака и Првог светског рата).

2. Географски положај насеља је представљен као хоролошка и историјска категорија, чије оцена вредности (повољности) зависи од променљивости друштвено-историјских услова уграђених у насеобинско-географску средину.

3. Локални положај насеља одређен је природним, историјским, културним, етничким и привредним условима. Сходно томе, систематизоване су три групе насеља: на котлинском ободу – „брдолијска насеља“ (сточарска села на изолованим и скровитим локацијама, насељена хришћанским становништвом); у равни котлине – „пољска насеља“ (земљорадничка села лоцирана поред важних комуникација, насељена муслиманским становништвом); и на контактном положају – „подбрдолијска насеља“ (сточарско-ратарска села насељена хришћанским и муслиманским становништвом). Географски положај вароши одређен је факторима ширег, регионалног значаја.

4. Типолошка класификација насеља по морфо-физиономској конфигурацији и хомогености унутрашње структуре, као и по генетском критеријуму, извршена је уз уважавање интеракције природних, историјских и друштвено-економских фактора. Анализом система сеоских насеља издвојена су насеља збијеног типа и чифличког типа. У оквиру насеља збијеног типа, сходно томе да ли су хришћанска, муслиманска или мешовита, издвајају се три групе села по општим карактеристикама унутрашње структуре. Селима чифличког типа, формираним под утицајем турске власти и специфичним друштвено-економским условима, припадају чифлици, беглуци и вакуфи. Поред главних типова сеоских насеља издвојени су и њихови варијетети – села мешовитог, получифличког и прелазног типа. Посебну групу представљају варошка насеља која су се у процесу насеобинске еволуције трансформисала из насеља чифличког типа у балкански тип вароши.

5. Аутентичност у структурирању антропогеографског система почиња на праћењу миграционих токова, анализи њихових етнолошких и економско-социјалних последица, и реконструкцији композиције староседелачког и досељеничког становништва. Као посебна група издвојена су насеља старинаца („староземанска насеља“) која су избегла помештање и уништавање у турском периоду. Ту спадају средњовековна српска села насељена хришћанским становништвом, насеља исламизираних старинаца и група мешовитих стариначких насеља (насељена хришћанима и муслиманима). У време антропогеографских истраживања В. Радовановића главну масу старинаца чинили су муслимани („потурчењаци“). Реконструкцијом порекла становништва издвојен је као доминантан слој досељеничко становништво, где су, за разлику од староседелачког, доминирали хришћани. Према пореклу и начину досељавања издвојене су три основне групе становништва – досељени метанастанзичким струјама, досељеници из самих области (Тиквеша и Рајца) и досељеници непознатог миграционог порекла.

6. Типови насеља које је В. Радовановић утврдио на простору Тиквеша и Рајца представљају релативно хомогене и организационо аутономне субсистеме (подсистеме) отвореног типа који подлежу детерминистичким (функционалним) и стохастичким (статистичким) законитостима понашања и развитака система насеља.

7. Територијална организација насеља и система насеља је објашњена кроз интеракцијско деловање сплета природних, историјских, културних, политичких, економских, социјалних, етничких и религиозних утицаја, при чему територијални размештај насеља представља релативно постојану категорија система насеља.

8. Хијерархијска организација унутрашње структуре система насеља манифестује се кроз узрочно-последичне односе које стоје у вези са генетским, културно-историјским, популационим, функционалним и економским карактеристикама простора, а њиховом применом је могуће детерминисати релативне константе и главне променљиве величине у систему насеља.

9. Насеља са својим територијалним оквиром у ужем (границе насеља) и ширем смислу (насеобинско-географска територија), становништвом и њиховим активностима представљају сложен и динамичан антропогеографски систем у коме се остварују интензивни односи и везе између појава и процеса различитог карактера.

Аналогно издвојеним елементима који недвосмислено указују на имплементацију системског приступа, можемо закључити да су у докторској дисертацији „Тиквеш и Рајец“ сагледане промене компонената насеобинског антропогеографског система чиме је утврђена еволуција његове структуре и динамика промене структурних и хијерархичних категорија система насеља.

Уместо закључка

Географски системи, природно-територијални комплекси или геосистеми чине природно-историјску категорију јер својим садржајем и мноштвом веза директног, посредног, повратног и трансформисаног карактера интегрише човека и све елементе које је човек материјализовао својим радом и уградио у њихову структуру. Географски системи су јединствени, формирају се и развијају према општим законима, без обзира на размеру – планетарну или локалну, што омогућује њихову типологију, поређења и утврђивање општих законитости планетарног и локалног значаја (Грчић, М., 1980). Геосистем представља целовити комплекс узајамно повезаних елемената, који се, на једној страни, састоји од субсистема (субцелина, система нижег ранга), а на другој, и сам може бити елеменат система вишег реда (суперсистема, надсистема) (Грчић, М., 1980, Тошић, Д., 2012). Сходно томе, постоје мишљења да је читава *географија заправо наука о географским системима*.

У оквиру антропогеосистема³ издвајају се насеља као посебан и аутономан природно-друштвени, антропогени и географски систем, чији су основни елементи заједница људи и одређена територија (материјална

³ У опсегу геосфере издваја се антропосфера, која представља систем уграђен у природну средину, са којом образује целовити динамички стохастички систем природно-историјског карактера који називамо *антропогеосистем* (Грчић, 2008).

подлога). Географски приступ проблематици насеља, представљен тројством у проучавању природних и друштвених компоненти антропогеографског комплекса и њиховим регионалним дејствима и импликацијама у геопростору, како у традиционалној, тако и у савременој географији, омогућује у истраживачком поступку повезивање елемената, фактора, појава и процеса у целовити динамичан систем, који има одређени територијални оквир, просторну и хијерархијску организацију унутрашње структуре, детерминисане механизме узрочно-последичних односа и веза у *систему насеља* и интеракције са околином.

У развоју антропогеографије издвајају се три основне фазе – дескриптивна, експликативна и апликативна. Значај системске парадигме огледа се у могућности да интегрише традиционалне правце знања и омогућава да се генерализују емпиријска достигнућа уводећи у научну употребу геосистем, као нов метод поимања геоструктура, које повезују у једну целину све сфере антропогеографије (Грчић, М., 2004). Као што је више пута наглашено, системски принцип примењен на антропогеографски процес развоја насеља (процес генезе, еволуције и трансформације насеља) могу се јасно и аргументовано утврдити у Цвијићевом истраживачком и методолошком поступку. Сходно томе, језгро научног система антропогеографије, без обзира на диференцијацију читавог низа дисциплина (географија становништва, географија насеља, политичка географија и економска географија из које су издвојене аграрна, индустријска и саобраћајна географија) „представља и даље интегративну системску целину у којој су спрегнуте узрочно-последичне везе – од просторно-физичких, до просторно-функционалних, историјских, етнографских, социјалних, цивилизацијских и политичких“ (Радовановић, М., 2003).

Савремени развој друштвене географије, проучавајући просторне и хоролошке односе и интеракцијска дејства између компоненти система „човек – природа – привреда“ пред собом има суштински задатак научног предвиђања у циљу оптимализације односа у антропогеосистемима. Према новим концепцијама територијално се разликују геосистеми са утврђеним просторним ареалом и геосистеми без континуираног просторног ареала (нпр. одређени видови функционалних регија) (Тошић, Д., 2012). Како према просторним, тако и према структурним особинама антропогеографски системи могу бити међусобно слични без обзира на своју јединственост и непоновљивост.

Сходно томе да антропогеографски системи спадају у ред сложене система, није могуће егзактно предвидети правце њиховог развоја и трансформације, као ни апсолутно управљати антропогеографским процесима. Да би могла да одговори на постављене задатке савремена друштвена географија је обогатила своју методологију новим, егзактним методама које би јој помогле да са већом прецизношћу прогнозира последице различитог дејства на антропогеографски систем. При томе „прелазак“ на кван-

титативне методе свакако подразумева даљу примену квалитативних методолошких поступака. Једна од методолошких новина је свакако системски приступ и читав низ квантитативних метода и модела који га прате, чиме је друштвена географија добила адекватан научни инструмент за уопштавање огромног емпиријског материјала у њеним дисциплинама. Важно је нагласити да са настојањима у развоју апликативне стране антропогеографије применом нових, у првом реду квантитативних методолошких поступака, не треба запоставити у истраживачком поступку аутентичну методологију српске антропогеографске школе (неке од нових метода суштински се не разликују од метода традиционалне антропогеографије – нпр. методе факторске и кластер анализе и метода анализе простора и типолошка метода), којој, са другачијих позиција, у светлу савремених истраживачких приоритета, треба поклонити дужну пажњу.

Примена системског приступа, негде интуитивно, посредством научне имагинације, а негде експлицитно и доследно, образујући целовит, логички складан и прецизно структуриран систем елемената, појава и процеса, дала је посебну аутентичност Цвијићевој антропогеографији (Радовановић, В., 1982). Са друге стране, системски приступ даје нови смисао савременој комплексној антропогеографској синтези, али истовремено крије опасности у које је западала и класична антропогеографија. Ипак системски приступ крије велике хеуристичке могућности у проучавањима свих сфера друштвеног живота – демографске, економске, политичке, информационе, културолошке, еколошке, те се може сматрати новом фазом развоја антропогеографије (Грчић, 2008).

И на крају наглашавамо чињеницу која каже да се дела Јована Цвијића и његових ученика и сарадника – посебно Војислава Радовановића, данас, морају посматрати у контексту простора, интелектуалне и научне климе и времена настанка, односно у духу хегеловске логике засноване на силогизму да је свака научна мисао израз друштвене стварности свога времена. Њихови аутори су резултатима свога рада у значајној мери задужили српску и европску географију и целокупну науку и оставили траг вредан трајног помена.

ЛИТЕРАТУРА

- Грчић, М. (2004). Гносеолошки модел антропогеографије према концепцији Јована Цвијића и његова научна актуелност, *Демографија*, (1), 25-48.
- Грчић, М. (2008). Становништво као демографски систем, *Демографија*, (5), 7-33.
- Ердељановић, Ј. (1927). *Јован Цвијић и наша наука о народу*, књ. XXI/3, Београд: Књижевни гласник, Нова серија.
- Лутовац, М. (1982). *Цвијићева антропогеографска концепција*, Научно дело Јована Радовановића, В. (1924). *Тиквеш и Рајец*. У: *Насеља и порекло становништва*, књ. XVII, Београд: Српска академија наука, 129-565.
- Радовановић, С. В. (1930). *Проблеми антропогеографског испитивања Јужне Србије*. Зборник радова III конгреса словенских географа и етнографа у Југославији.

- Радовановић, С. В. (1936). Горња и Доња Белица у Струшком Дримколу – Пример постанка сезонских влашких сточарских насеља и њихова преобраћања у стална насеља. *Гласник Географског друштва*, Скопље, (22) 21-29.
- Радовановић, С. В. (1952). Питање горње границе сталних насеља – Неколико примера из наше земље. *Гласник Етнографског института САНУ*, (I), 422-430.
- Радовановић, С. В. (1959). *Општа антропогеографија*. Београд: Грађевинска књига.
- Радовановић, С. В. (1994). *Шабачка Посавина и Поцерина – антропогеографска испитивања*, Београд.
- Радовановић, С. В. (1998). Антропогеографска испитивања 1929. године у Подујеву. *Гласник етнографског института САНУ*, 143-152.
- Радовановић, М. (1982). *Елементи дијалектичког и системско-структурног приступа у Цвијићевој концепцији проучавања насеља*, Научно дело Јована Цвијића, Научни скупови, књ. XI, Београд: САНУ
- Радовановић, М. (2003). *О научним основама Цвијићеве антропогеографско-етнолошке школе и њеном значају за познавање етничких процеса у српским земљама*, Глобус, бр. 28, Београд: Српско географско друштво
- Тошић, Д. (2012). *Принципи регионализације*. Београд: Универзитет у Београду – Географски факултет.
- Цвијић, Ј., Научни скупови, књ. XI, Београд: САНУ
- Цвијић, Ј. (1991). *Антропогеографски проблеми Балканског полуострва, Антропогеографски и етнографски списи*, Сабрана дела, књ. 4, Београд: САНУ, Завод за уџбенике и наставна средства, Књижевне новине.

Marija Martinović
Dragutin Tošić

ELEMENTS OF SYSTEM APPROACH IN THE VOJISLAV RADOVANOVIC'S ANTROPOGEOGRAPHICAL STUDIES OF SETTLEMENTS AND ITS SCIENTIFIC SIGNIFICANCE

Summary

Jovan Cvijić gave the works of capital importance for anthropogeographic knowledge of the Balkan Peninsula and set the theoretical and methodical basis for future detailed studies of the settlements. Scientific achievements of Cvijić's anthropogeographical concept were continued by his associates and followers. Among the anthropogeographical researches of settlements it is important to highlight the importance of complex and diverse scientific observations of V. Radovanovic (1894-1957). Among the series of articles and monographs relating to anthropogeographical problems of settlements the most important are: "The basis of Anthropogeography" (1959), "Tikveš and Rajec" (1924), "Problems of Anthropogeographical Researches of South Serbia" (1930) and many others. Those works have played an important role in the further development of anthropogeographical method. Among the complex methodological principles of Radovanovic's research procedure, the application of system approach on anthropogeographical process of settlements development (the process of genesis, evolution and transformation of settlements) can argumentatively be determined. This methodological principle in his studies of settlements has showed the scientific significance of his work, since it is essentially close to modern trends of complex anthropogeographical synthesis.